

és clar que és ben antic, no català però evidentment no aràbic, per tota l'estructura i per la -o que hi denuncia remot origen, amb transmissió mossàrab. Salta a la vista la semblança amb TÜRGALĪUM, el nom ibero-romà de la ciutat extremeña de *Trujillo*, uns 50 k. a l'E. de Cáceres i a un centenar de la frontera portuguesa; hi ha també bastants veïnats i llocs menors extremeños, andalusos i fins del Nord, però tots són imitats del de la ciutat de renom. Alterat per l'arabització amb $g > \acute{g}$ i imela de la A.

El nostre sembla ser-ne un duplicat paleo-hispànic, on la intervenció de l'àrab no afectà aquests sons, però hi degué causar, com en *Trujillo*, una fluctuació en la posició de la R: com que l'àrab repehía els grups d'inicials fent recular la R, es reaccionava (com en *Fraga/Afraga*, *Fárgalos/Frágalos*, art. *fargalada*) pronunciant *Tru-* en l'ambient romànic; llavors, en el nostre, es passà per *trugálos* a *trubálos* (amb *ug* i *ub*, pertot intercanviables) però després, en generalitzar-s'hi l'ús de l'àrab, va traslladar de veres la *r*, quedant *Turballos*: plural secundari, com el dels veïns *Gaïnes*, *Agres*, *Banyeres*, *Gorgos*, *Tollos*.

S'ha trobat a TURGALĪUM una etimologia, que ens interessa recollir i comentar perquè ajudarà a explicar el sentit i importància del nom del poble valencià, avui modest. Com que *ř* i *o* alternen pertot en les restes ibèriques protohispàniques, donant la impressió d'un fonema únic (intermedi o oscil·lant), ha de tenir raó Schmoll en igualar-lo amb l'arrel TORG- dels antics CONISTORGIS i AMTORGIS, que va explicar sàviament i enginyosa en el seu gran llibre *Die Sprache der Vorkeltischen Indogermanen Hispaniens und das Keltiberische* (pp. 32 i 85).

Conistorgis era a Portugal, «caput» del «Cuneus Ager», segons fonts llatines i segons Appianus (*Bell. Hisp.*, 239); entre el Cabo San Vicente i les boques del Guadiana; cf. també Estrabó de Lasserre, ed. G. Budé II, 228. Schmoll ho analitza com *Conios Torgis* del genitiu del nom tribal dels *Conii*, que ha entrat també en la formació del compost CONIMBRIGA > *Coimbra*.

AMTORGIS també està ben documentat per Titus Livi; si bé no el situa precisament, potser també a Lusitània, o més ençà, però evidentment format amb el preverbi pan-indoeuropeu AMBHI- 'entorn (de)'.

Els troba una arrel convincent en l'indoeur. TRG-, representat especialment en iHiri, venètic i eslau; recordem el rus *torgovat* 'comerciar, traficant'. D'on TERG- 'mercat', representat en els NLL ben coneguts TERGESTE (> *Trieste*) i OPI-TERGIUM (Krahe, *Namengebung*, p. 217; *Illyrier* I, 105). Llavors, podem deduir que Tu(TO)RGALĪUM era 'gran mercat' o simplement 'mercadal, firal', lloc on es mercadeja. Car també el de *Turballos* pogué ser-ho en temps remots.

Si en cerquem altres representants, en veig de bastant clars a la mateixa terra de *Conistorgis*. *Torgal* riu de Portugal en el baix Alentejo (afl. del riu *Mira*, prop d'*Odemira*, que no pot ser lluny de l'antic *Conistorgis*, puix que és uns 80 k. al NE. del Cabo San Vicente): també, doncs, aquí una formació en -ALE

com TURGALĪUM. Però també el primitiu, i en el Nord (no gaire lluny de Coimbra). Eça de Queiroz parla molt de l'*aldeia* de *Torges*¹ (en «*Civilização, Contos*», ed. 1907, pp. 96 ss.), dalt d'una serra, entre el Concelho de Maia i el de Vila-real; o sigui entre 15 i 80 k. a l'E. d'O Porto.

I ILI-TURGI no fou solament el nom d'una ciutat bètica (potser entre Córdova i Jaén), sinó la variant ILI-TURCI que ha donat el nostre *Ladurs* o *Lladurs*, poc al Nord de Solsona (veg. l'article supra). Desglossant-hi d'aquí el conegut ib.-bc. ILI- 'vila, ciutat', queda -*turgi*, i aquest el retrobem en *Is-turgi* que hom situa uns 15 o 20 k. ENE. d'*Iliturgi*. Així tornem a tenir *Torgis* o *Torge*, en la variant vocàlica u, de TURGALĪUM.

Encara trobarem més: d'una banda prop de *Turballos*, d'altra banda rimant amb *Torgal*. Vera identitat amb TURGALĪUM, en «*Barranco Torquillo*», te. Moixent (IGC confirmat en l'enq. xxxii, 88.17). Paratge tan agrest com *Turballos* (del qual es troba uns 25 k. al NE.): aquí hi hauria imela com en *Trujillo* (del grau extrem *i*, condicionat per la seqüència palatal); però amb la G arabitzada com *q* i la -R- mantinguda immòbil. *Turbanyes*, pda. rural del vast terme de Llúria (xxx, 78.9), on només fa nosa la *ny*, però no impediment, explicable per contaminació (*bany*, *banyera*, *banya*) i potser suscitada per la pron. morisca de la $l = r$, que induïa a dissimilació.²

Amb *Torgal* tenen notable semblança uns altres NLL: Font i Camp del *Torogal*, entre l'Alt Pallars i Ribagorça, te. Perves (xix, 183), i cognoms pall. *Trogal* (a Llessui ja 1645, Cpbr. 4v); i *Torgal* mall., S. XIII, a Sta. Ma. del Camí (BSAL VII, 427a).

El *Torcál*, circ de penyals gegants i disformes, prop d'Antequera (on hi ha un balneari conegut). Però aquí es pot tractar d'un derivat del cast. dial. (manchego etc.), *torca* 'gran clot avencós', del qual es pot trobar una etim. romànica: DCEC/DECH, s. v. Amb aquest preferirem ajuntar *Torcas*, «caseríos», a Caudiel i prov. Córdova i Saragossa. *La Torca*, cas. de Múrcia; i diversos *Torcales* d'Albacete, Jaén i Màlaga.

En canvi ha de ser nom pre-romà el sard *Dorgali* (20 k. a l'E. de Nuoro, prop de la costa sarda oriental), i no gosarem desfer-nos-en al·legant la llunyaia, si ens recordem de les importants afinitats que M. L. Wagner va assenyalar entre el substrat hispànic i el de Sardenya (per a un altre *Durcal*, veg. cita a l'art. *Orcau*).

En conclusió, sobre TURGALĪUM i TORGIS (i per consegüent *Turballos*) referent a l'etnologia lingüística. Són noms de substrat indoeuropeu, no pas ibèrics ni proto-hispànics, però les afinitats iHírries i eslaves serien més favorables a una aportació sorotàptica més que cèltica; gens sorprenent a Portugal, més ho és a Llevant i tant al Sud i apartat de la mar: brins de toponímia cèltica sí que en trobem prous, al llarg del límit lingüístic amb els xurros; de tota manera no oblidem que sorotaptes i celtes es barrejaren bastant, i en el nom de CONIMBRIGA tenim -BRIGA cèltic, i CONI- de l'altra família.